Futhark

International Journal of Runic Studies

Main editors
James E. Knirk and Henrik Williams

Assistant editor
Marco Bianchi

Vol. 6 · 2015

Published with financial support from the
Nordic Publications Committee for Humanist
and Social Sciences Periodicals (NOP-HS)

© Contributing authors 2016
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License

All articles are available free of charge at
http://www.futhark-journal.com

A printed version of the issue can be ordered through
http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-274828

Editorial advisory board:
Michael P. Barnes (University College London), Klaus Düwel (University of Göttingen), Lena Peterson (Uppsala University), Marie Stoklund (National Museum, Copenhagen)

Typeset with Linux Libertine by Marco Bianchi

University of Oslo
Uppsala University

ISSN 1892-0950

Contents

Foreword 5

Staffan Fridell. Tendenser i skrifttecknens utveckling: Alfabet och runor 7
Levi Damsma and Arjen Versloot. Vowel Epenthesis in Early Germanic Runic Inscriptions 21
Per Holmberg. Svaren på Rökstenens gåtor: En socialsemiotisk analys av meningsskapande och rumslighet 65
Magnus Källström. Gravhällsfragmentet från Tornby i Fornåsa i Östergötland och utvecklingen av några medeltida runformer 107
Michael P. Barnes. Two Recent Runic Finds from Orkney 143
Martin Findell. The Portormin (Dunbeath) Runestone 153

Short Notices

Magnus Källström. Till tolkningen av ristarsignaturen på G 343 från S:t Hans ruin i Visby 171
Magnus Källström. Den målade runtexten i Torpa kyrka (Ög 218) 177

Reviews

Runestudiar: Festskrift til Jan Ragnar Hagland. Eds. Ivar Berg, Arnold Dalen, and Karin Fjellhammer. Reviewed by James E. Knirk 183
Lars Magnar Enoksen. *Runor: Mästarens handbok*. Reviewed by Henrik Williams 187

Contributors 193

Den målade runtexten i Torpa kyrka (Ög 218)

Magnus Källström (Swedish National Heritage Board)

I Torpa kyrka fanns på 1700- och 1800-talen en runinskrift, som i *Östergötlands runinskrifter* (*SRI*, 2) är upptagen som Ög 218. Den äldsta kända uppgiften om denna inskrift härrör från C. F. Broocman (1760, 2: 80), som skriver: ”På muren wid Prädikstolen står med Rune-Bokstäfwer namnet Sven Nilss. Gotus, dock wet man ej för hwilken orsak skul thet är ditsatt.” Nästan hundra år senare noterade L. F. Rääf (1865, 238) följande om inskriften i sin beskrivning av Torpa kyrka:

> De målningar, som utan tvifvel här funnits på hvalf och väggar, äro längesedan undangömda af den hvitkalk, hvarmed kyrkan ofta blifvit bestruken. Vid ett af dessa tillfällen har en på muren vid uppgången till predikstolen med svart ritad runeinskrift, hvilken Broocman förmodligen riktigt läst till: ”Sven Nils. Gotus”, blifvit till sina första mynder oriktigt förnyad. Att denna person varit någon af de många pastorer under medeltiden, om hvilka våra urkunder lemna oss i fullkomlig okunnighet, bör anföras endast såsom en gissning, stödd på den plats, detta namn erhållit.

När Erik Brate publicerade inskriften i det sista häftet av *Östergötlands runinskrifter* (*SRI*, 2) 1918, gick den inte längre att återfinna. Brate har förmodligen inte själv varit på platsen, men nämner (s. 206) att ”[e]nligt meddelande från lektor O. Klockhoff 1904 har en son till kyrkoh[erden] Villner i Torpa förgäves letat efter inskriften”. I Runverkets fältexemplar C har någon antecknat i marginalen att den ”övermålades 1892 (enl[igt] hovpred[ikant] Bo Giertz).” Om detta stämmer har inskriften försvunnit i samband med de omfattande reparationsarbeten som utfördes 1891–92, då bland annat de nuvarande vägg- och valvmålningarna i kyrkan tillkom (Cnattingius 1981, 6). Några runor iakttogs inte vid den mer varsamma

Källström, Magnus. “Den målade runtexten i Torpa kyrka (Ög 218).”
Futhark: International Journal of Runic Studies 6 (2015, publ. 2016): 177–82.
English: “The painted runic text in Torpa church (Ög 218).”

© 2016 Magnus Källström.
This is an open-access article distributed under the terms of the CC BY-NC-ND 4.0 International License and available free of charge at http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-279507.

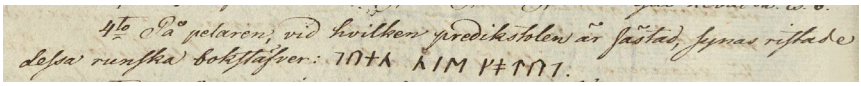

Fig. 1. Uppteckningen av runorna i ”Kyrkoinventarium” 1829 (för Torpa kyrka, Östergötland). ATA.

renovering som genomfördes 1939 och inte heller Arthur Nordén kunde upptäcka några spår av dem vid sitt besök 1947 (Nordén 1948, 288d).

Brate nämner inget om åldern på runorna i Torpa kyrka, men eftersom han har upptagit inskriften under ett eget nummer måste han ha uppfattat den som medeltida. Så har också skett i Samnordisk runtextdatabas, även om dateringen har försetts med ett frågetecken samt anmärkningen ”eventuellt eftermedeltida”. En sådan misstanke har tydligen funnits redan hos J. G. Liljegren. I sin *Run-Lära* (1832, 213 noten) omtalar han nämligen den som ett exempel på det allra yngsta runbruket tillsammans med efterreformatoriska inskrifter som Öl 34 och Öl 54 i Runstens respektive Löts kyrkor. Det bör också noteras att den saknas i hans *Run-urkunder*, som utkom året efter. Texten återger han 1832 som **Swen Nils Gothus**.

Någon avbildning av själva runorna förekommer inte i de ovan nämnda källorna utan inskriften återges genomgående med latinska bokstäver. Dessa återgivningar är inte heller helt samstämmiga. Enligt Broocman ska exempelvis det andra namnet ha varit ”Nilss.”, medan Liljegren och Rääf har ”Nils” respektive ”Nils.”.

Lyckligtvis finns det några förbisedda källor där runorna faktiskt är avbildade. Den äldsta finns i ”Kyrkoinventarium” 1829. Här redogörs bland annat för de texter som då fanns målade på olika platser i Torpa kyrka och som nummer 4 anförs: ”På pelaren, vid hvilken Predikstolen är fästad, synas ristade dessa runska bokstäfver:”, varefter inskriften återges med runor (se fig. 1).

Man igenkänner här texten hos Broocman och Rääf även om vissa runor har en ganska märklig form. Det gäller bland annat den runa som måste avse **s** och som närmast liknar en **t**-runa med ensidig bistav (ᛏ). Intressantast är dock **u**-runans symmetriska husgavellika form, som tydligt visar att det inte kan handla om en medeltida inskrift, utan att den måste ha tillkommit i nyare tid. Denna variant förekommer nämligen aldrig i medeltida runinskrifter (jfr Nordby 2001, 53). I samma riktning talar **n**-runan med en ensidig bistav som har dragits hela vägen ned till baslinjen, liksom **t**-runan med två bistavar (ᛐ). Också **o**-runan, som har tecknats med vågräta dubbelsidiga bistavar, är värd att notera.

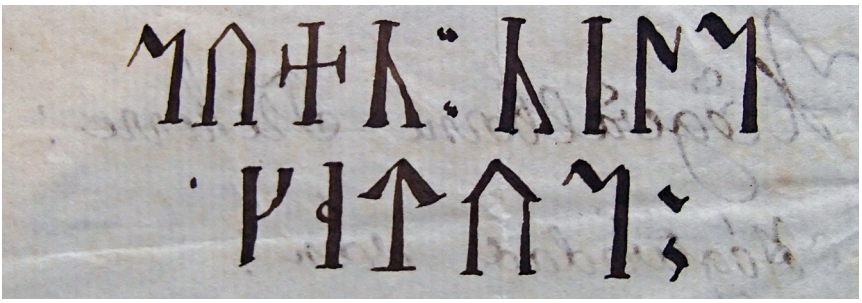

Fig. 2. Inskriften i Torpa kyrka i brevet från J. H. Wallman till J. Adlerberth 1834. Efter original i Linköpings Stiftsbibliotek.

Inskriften i Torpa kyrka har något senare även granskats av fornforskaren J. H. Wallman, som i ett brev till Jacob Adlerbeth den 16 april 1834, meddelar följande:

> I Torpa aftecknade jag den i Broocman omnämnda, korta runinscriptionen, på en pelare upp till Predikstolen, målad med oljefärg ganska sorgfälligt, och vid kyrkans hvitmenande bibehållen, dock ej utan all skada. Den är följande: Sven : Nils(son?) Gotus.

Därefter återges inskriften med runor (fig. 2). En blyertsteckning, som förmodligen utgör Wallmans originalteckning (fig. 3), finns bevarad i Wallmans samling i Nordiska museets arkiv, men är där placerad under ”Anteckningar rörande Småland [och] Kalmar län”, vilket kan förklara varför den hittills har blivit förbisedd. Enligt teckningarna har inskriften varit fördelad på två rader och haft följande lydelse:[1]

suen : nils
· kotus :

Ovanför har Wallman på blyertsteckningen (fig. 3) skrivit ”2 ½ tum” dvs. 6,5 cm, vilket rimligtvis bör avse längden på den övre raden i inskriften.

Wallmans teckning är mycket viktig, eftersom den visar att runorna varit försedda med seriffer. Det framgår också att teckenuppsättningen är så gott som identisk med den som förekommer i ”Alphabetum Gothicum” av Johannes och Olaus Magnus i *Gothorum Sveonumque Historia* från 1554

[1] Framför runan **k** finns en högt placerad punkt. Den kan verka tillfällig på blyertsteckningen, men eftersom den också finns med i bläckteckningen i brevet måste den vara avsiktlig och tas därför med i translittereringen.

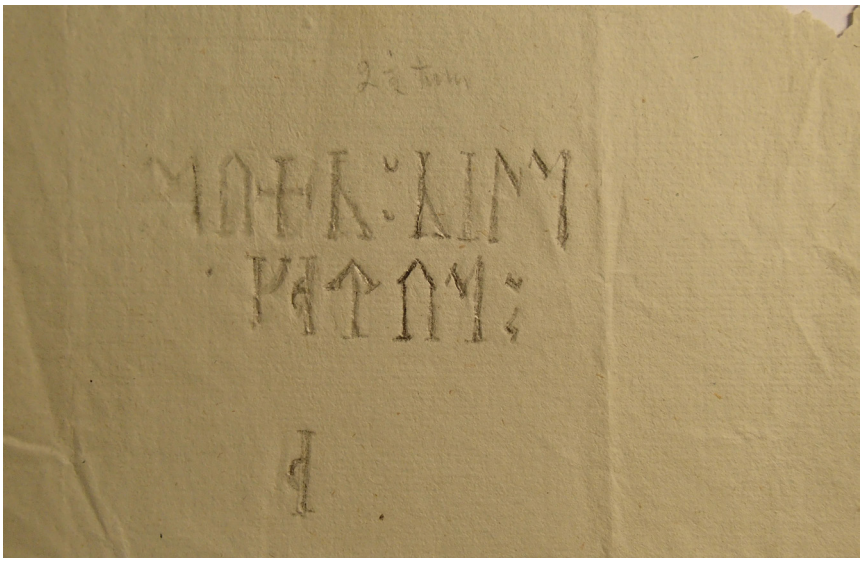

Fig. 3. J. H. Wallmans uppteckning av runorna i Torpa kyrka. Efter original i Nordiska museets arkiv.

respektive *Historia de Gentibus Septentrionalibus* från 1555 (fig. 4). Man känner igen den karakteristiska **s**-runan, den symmetriska **u**-runan och **e**-runan med en stingning i form av ett långt vågrätt tvärstreck. Bröderna Magnus' runalfabet ger också en förklaring till den märkliga **o**-runan hos Wallman, som mest liknar en bakvänd **þ**-runa (ᛩ). På träsnittet har nämligen serifferna på bistavarna i ᛋ flutit samman och det är förmodligen detta som reflekteras i **o**-runan i Torpa kyrka. En annan möjlighet är att det har skett en förväxling med runan för **q** som har just denna form. Att Wallman förvånats över runans utseende framgår av att han gjort en särskild teckning av den. Märkligt är att samma runa i "Kyrkoinventarium" 1829 har tecknats med dubbelsidiga bistavar, men förmodligen beror det på en oriktig normalisering. Den enda avvikelsen från bröderna Magnus' runalfabet är egentligen **n**-runan, där bistaven i Torpainskriften når ända ned till baslinjen. Detta är samtidigt en mycket typisk variant av **n**-runan under efterreformatorisk tid (se t.ex. Nordby 2001, 47).

Det finns alltså ingen som helst anledning att räkna med Torpainskriften som medeltida, utan den kan tidigast ha tillkommit under den senare hälften av 1500-talet, men givetvis också senare. Inskriften har dock sitt intresse som ännu ett exempel på hur Johannes och Olaus Magnus'

Fig. 4. Johannes och Olaus Magnus' "Alphabetum Gothicum" från 1554–55. Efter von Friesen 1933, 241.

"Alphabetum Gothicum" har tjänat som en direkt förlaga för det lärda runbruket under nyare tid (om detta se vidare Nordby 2001, 33–37). Vem den runkunnige Sven Nils(son) Gothus har varit är oklart, men det kan inte ha handlat om en medeltida pastor som Rääf antog. Inte heller återfinns detta namn bland de präster som vi vet har verkat i Torpa från mitten av 1500-talet fram till 1760, då inskriften första gången omtalas (se Westerlund, Setterdahl och Meurling 1914–43, 4: 297–305).

Wallmans teckning visar att runorna har varit omsorgsfullt utförda och inskriften kan därför knappast ha tillkommit av en tillfällighet. Om hans måttuppgift avser inskriftens längd har den dessutom varit mycket liten och diskret. En möjlighet är att det helt enkelt handlar om en mästarsignatur från någon konstnär som har utfört arbeten i kyrkan. *Svenskt konstnärslexikon* upptar en Sven målare, som var verksam som dekorationsmålare under den senare hälften av 1500-talet och som 1577 utförde valvmålningar i Uppsala slott (Roosval, Lilja och Andersson 1952–67, 5: 341). I artikeln finns dessutom denna intressanta uppgift:

> Möjligen är han identisk med en *Sven målare*, som var verksam i Linköping 1580 (enligt C. A. Odelbergs anteckningar skall denne ha hetat *Sven Nilsson* och varit verksam till 1590).

Det är kanske inte alltför långsökt att tänka sig att det faktiskt är denne Sven målare som har lämnat sitt namn i runor i Torpa kyrka. Tidsmässigt och geografiskt skulle det mycket väl kunna stämma.

Bibliografi

ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Broocman, Carl Fredric. 1760. *Beskrifning öfwer the i Öster-Götland befintelige städer*. 2 vol. Norrköping.

Cnattingius, Bengt. 1981. *Torpa kyrka*. 3 uppl. Linköping.

Friesen, Otto von. 1933. ”De svenska runinskrifterna.” I *Runorna*, red. Otto von Friesen, 145–248. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.

”Kyrkoinventarium” 1829 (för Torpa kyrka, Östergötland). ATA.

Liljegren, Johan Gustaf. 1832. *Run-Lära*. Stockholm.

—— . 1833. *Run-urkunder*. Stockholm.

Nordby, K. Jonas. 2001. ”Etterreformatoriske runeinnskrifter i Norge: Opphav og tradisjon.” Magistergradsavhandling i runologi ved Germanistisk institutt, Universitetet i Oslo. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-27534

Nordén, Arthur. 1948. ”Östergötlands runinskrifter: Supplement till Erik Brates ’Östergötlands runinskrifter’ utg. 1911–18.” Manuskript i ATA.

Roosval, Johnny, Gösta Lilja och Knut Andersson, red. 1952–67. *Svenskt konstnärslexikon: Tiotusen svenska konstnärers liv och verk*. 5 vol. Malmö.

Runverkets fältexemplar C, Runverket, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Rääf, Leonhard Fredrik. 1865. *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland*. Del 4, *Ydre härads i Östergöthland Kyrkliga förhållanden, m.m.* Örebro.

Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm

SRI = *Sveriges runinskrifter*. Olika författare. Utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm, 1900–.
SRI, 1 = *Ölands runinskrifter*. Av Sven Söderberg och Erik Brate. 1900–06.
SRI, 2 = *Östergötlands runinskrifter*. Av Erik Brate. 1911–18.

Wallman, Johan Haquin. 1834. Brev till Jacob Adlerbeth den 16 april 1834. I ”Brev från Johan Haquin Wallman till Jacob Adlerbeth”, Br 5a, nr 349b. Linköpings Stiftsbibliotek.

—— . u.å. Teckning i ”Anteckningar rörande Småland, Kalmar län, 2.” I ”Wallmans samling”, vol. 1. Nordiska museets arkiv. Stockholm.

Westerlund, Johan Alfred, Johan Axel Setterdahl och Erik Meurling. 1914–43. *Linköpings stifts herdaminne*. 5 vol. Linköping.

Ög + nr = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 2.

Öl + nr = inskrift publicerad i *Ölands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 1.